

ἀγαθὸν εἶναι ἢ σχετικὴ πρὸς τὴν ἠθικότητα ἀλήθεια. Τώρα πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ τί ἀπαιτεῖται; πλήρης γνῶσις τῆς ἠθικῆς ἀληθείας καὶ σταθερὰ θέλησις πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς. Καὶ δύνασαι ν' ἀμφιβάλης ὅτι ὄν πάνσοφον δὲν ἔχει πλήρη γνῶσιν τῆς ἀληθείας, πάσης ἀληθείας, δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια; δύνασαι νὰ ἀμφιβάλης ὅτι ὄν παντοδύναμον ἔχον τοιαύτην γνῶσιν δὲν δύναται ἢ δὲν θέλει νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ; καὶ ποία ἡ δυσκολία, ποῖον τὸ πρόσκομμα; ὄν ἄπειρον δύναται νὰ ἔχῃ τὰς ἀδυναμίας τῶν πεπερασμένων; καὶ πᾶσαι αἱ κακίαι δὲν εἶναι ἐπὶ τέλους ἀδυναμίας τῆς πεπερασμένης ἡμῶν φύσεως; Τὸ ἄπειρον τῆς δυνάμεως καὶ τὸ ἄπειρον τῆς σοφίας ἐπιφέρουσι λοιπὸν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τὸ ἄπειρον τῆς ἀγαθότητος. Καὶ τί ἕτερον θέλεις, ὅπως ἀναγνώρισης τὸν Θεὸν ὡς πρόσωπον τέλειον, ἅγιον καὶ λατρευτόν; Ἡ ἄπειρος δύναμις καὶ σοφία καὶ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ συναποτελοῦσι μίαν τῶντι ἐνιαίαν καὶ τριαδικὴν φύσιν, ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν χριστιανικὴν Τριάδα (περὶ ἧς δὲν ἀπόκειται εἰς ἐμέ νὰ σε διδάξω) ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσωσιν ὡς πηγὴν τῶν ὄντων. Πρόσθεσ τώρα τὰ τρία ταῦτα· προσόντα εἰς τὰ προηγού-

μενα καὶ θέλεις ἔχει πλήρη τὴν λογικὴν ἔννοιαν τῆς θείας φύσεως· ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα κατὰ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν διάρκειαν ἄπειρον, παντοδύναμον, πάνσοφον καὶ πανάγαθον. Περαιτέρω δὲν δύναται νὰ προβῇ ὁ λόγος διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων· περὶ Θεοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμεν πλείοτερα εἰμὴ δι' ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἀποκαλύψεως. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῆς φύσεως, διὰ παντὸς στοιχείου τῆς δημιουργίας, ἐν πάσῃ ἐποχῇ τῆς ἱστορίας. Κατὰ δὲ τὴν ὀρθόδοξον ἡμῶν πίστιν ἀπεκαλύφθη προσέτι διὰ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου καὶ διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἀλλὰ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης ἄλλοι ὀφείλουσι νὰ σε διαφωτίσωσι συμπληροῦντες διὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ὅσα προσπαθῶ νὰ σοι μεταδώσω διὰ τῆς ἀτελεστάτης ἡμῶν ἐπιστήμης. Ἐὰν δὲ εὐτυχῆσης νὰ ἐμβαθύνῃς εἰς τὰς μελέτας ταύτας, θέλεις ἴδῃ ὅτι ἡ ἀλήθειά δὲν μάχεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅτι ἡ λογικὴ πίστις οὐδόλως ἀποκλείει τὴν θρησκευτικὴν, καὶ ἄριστα συμβιβάζεται μετ' αὐτῆς. Ἐν τούτοις, ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Ὑπερτάτου ὄντος, οἷαν παρέχει ἡμῖν ὁ ἀνθρώπινος λόγος, θέλεις εὔρει ὕλην σκέψεως ἀνεξάντλητον,

ὡς αὐτὸς ὁ Θεός. Μελέτησον ἐν ἑκάστον τῶν
 θείων προσόντων, καὶ θέλεις ἴδει πόσα ἄλλα περι-
 λαμβάνει. Ἡ ἄπειρος δύναμις λ. χ. περιλαμβάνει
 τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν καὶ τοῦ μηδενίζειν, τοῦ
 συντηρεῖν, τοῦ ρυθμίζειν, τοῦ τροπολογεῖν, τοῦ
 ἐνεργεῖν ἐκτάκτως δι' ἐξαιρετικῶν πράξεων αἰτινες
 ὑπερφυσικῶς συναρμολογοῦνται μὲ τοὺς τακτικοὺς
 νόμους τῆς δημιουργίας. Ἡ ἄπειρος σοφία περι-
 λαμβάνει τὴν κατοχὴν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας
 καὶ ἐξηγεῖ τὴν τάξιν, τὴν ἀλληλουχίαν, τὴν καλ-
 λονήν, τὴν σκοπιμότητα, τὴν ἁρμονίαν ὄλων τῶν
 δημιουργημάτων καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν πρόνοιαν, ἂν
 καὶ πάντα ταῦτα λίαν ἀτελῶς ὁρῶμεν ἐν τῇ φύσει
 μὴ γινώσκοντες εἰμὴ μηδαμινὰ τινα κέρματα
 τοῦ παγκοσμίου συστήματος. Ἡ ἄπειρος ἀγαθότης
 περιλαμβάνει ἐπίσης πᾶσαν ἀρετὴν, πᾶσαν ἠθικὴν
 τελειότητα, πᾶσαν ἀγιότητα, τὴν ἀπόλυτον δι-
 καιοσύνην, τὴν εὐσπλαγχνίαν, τὸ ἔλεος, τὴν μα-
 κροθυμίαν, τὴν χάριν, τὴν συγκατάβασιν εἰς τὴν
 ἀδυναμίαν τῶν πλασμάτων, καὶ πρὸ πάντων, τὴν
 ἄπειρον ἀγάπην. Πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν προσόντων
 τούτων μεταχειριζόμεθα ἐξ ἀνάγκης ἐννοίας καὶ
 λέξεις ἀνθρωπίνας, ἀλλ' οὐδεὶς νοῦς δύναται νὰ
 συλλάβῃ, οὐδεμία γλῶσσα δύναται νὰ ἐκφράσῃ
 ἐπαξίως τί εἶναι τὰ προσόντα ταῦτα, καὶ ὁποῖαν

ἀποτελοῦσιν ἄφατον τελειότητα. Οἱ ἄνθρωποι πλήττονται ποτὲ μὲν ὑπὸ τοῦ ἑνὸς ποτὲ δὲ ὑπὸ τοῦ ἄλλου τῶν προσόντων τούτων, καὶ ἐκφράζουσι μέρος πάντοτε τῆς θείας ἀληθείας· καθὼς τὰ ἀντικείμενα ἀντανακλῶσιν ἀκτῖνάς τινας τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, οὐδὲν δὲ ἐξ αὐτῶν δέχεται τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, παρομοίως οἱ ἄνθρωποι βλέπουσι τὴν λάμψιν τῆς θεότητος, ἕκαστος ὑπὸ τὴν ὀπτικήν ἀκτῖνα τῆς διανοίας του, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται ν' ἀτενίσῃ εἰς τὴν ἀέναον αὐτῆς ἐστίαν. Τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ λ. χ. ἀναγνωρίζουσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξίν του. Καὶ οἱ μόνην τὴν ὕλην θεωροῦντες ὡς πραγματικήν, καὶ εἰς αὐτὴν ἀνάγοντες τὰ πάντα, ὁμολογοῦσιν ὅτι αἱ δυνάμεις ὧν ἀντιλαμβάνονται ὑποθέτουσι καθολικὴν δύναμιν, ἐξ ἧς ἀπορρέουσι καὶ μεθ' ἧς ταυτίζονται, καὶ τῆς καθολικῆς ταύτης δυνάμεως δὲν θέτουσιν ὄρια, τὴν θεωροῦσιν ἀπόλυτον, καὶ ἐπομένως ἄπειρον· οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀρνεῖται ὅτι ἐπέκεινα καὶ ὀπισθεν τοῦ σχετικοῦ ἴσταται τὸ ἀπόλυτον, ἀλλὰ περιορίζοντες καὶ ἀκρωτηριάζοντες τὸν ἴδιον λόγον καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἀντιφάσκοντες ἰσχυρίζονται ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην γνῶσιν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τοῦ ἀπολύτου τούτου εἰμὴ ὅτι ὑπάρχει. Ὡσαύτως τὴν ἄπειρον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐκουσίως εἴτε

ἀκουσίως, ἐξαγγέλλουσι καθ' ἑκάστην οἱ περὶ τὴν ὑλικὴν φύσιν ἐπιστήμονες, διότι καθ' ἑκάστην ἀνακαλύπτουσιν, ἐπαληθεύουσι καὶ ἀποδεικνύουσι νέον νόμον, νέαν ἀρμονίαν τῆς φύσεως, ὥστε πᾶσα πρόοδος τῆς ἐπιστήμης εἶναι πρόοδος ἐν τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο τὴν πάνσοφον τῆς φύσεως σύστασιν ἐξαίρουσι καὶ θαυμάζουσι, καὶ ἐνίοτε θεοποιοῦσι καὶ λατρεύουσιν. Οὐχ ἤττον τῶν ἐπιστημόνων οἱ καλλιτέχναι, ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ ποιῆσει τοῦ καλοῦ, συναισθάνονται ὅτι τὸ ἐν τῷ κόσμῳ καλὸν εἶναι πεπερασμένον, ἀτελές καὶ ἀντανάκλασις ἄλλου καλοῦ ἀμιγροῦς καὶ τελείου καὶ ἀπείρου, ὑφ' οὗ ἐμπνέονται, καὶ πρὸς δ' ἀνατείνουσι προσπαθοῦντες καὶ οὐδέποτε κατορθοῦντες νὰ τὸ παραστήσωσι διὰ τῶν ἰδίων ἔργων. Τέλος, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπαίδευτοι, οἱ οὔτε τὴν ἐπιστήμην γινώσκοντες οὔτε τὴν τέχνην, ἀλλ' ἔχοντες ἐν τῇ ἀφελείᾳ τῆς συνειδήσεώς των τὴν συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ, τείνουσι διὰ τῆς καρδίας πρὸς τὸ ἄπειρον ἀγαθόν, καὶ τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἐπικαλοῦνται, δι' αὐτῆς παρηγοροῦνται, καὶ εἰς αὐτὴν ἐπαναπαύονται. Τί σοι ἀποδεικνύουσι πάντα ταῦτα, φίλτατέ μοι; Ὅτι ὅπου δήποτε ζητεῖται τὸ ἀληθές, ἢ ποιεῖται τὸ καλόν, ἢ πράττεται τὸ

ἀγαθόν, ἐγείρεται ἡ ἔννοια τῆς πηγῆς παντὸς ἀληθοῦς καὶ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου, τοῦ τελείου, τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν προσόντων αὐτοῦ, καὶ προσφέρεται αὐτῷ αὐθόρμητος λατρεία. Αἱ λέξεις θεῖος καὶ θεῖον δὲν ἔρχονται αὐθόρμητως εἰς τὸ στόμα ὁσάκις θέλομεν νὰ ἐκφράσωμεν τὸν θαυμασμὸν ἢ τὴν ἀγάπην μας καὶ αὐτῶν τῶν φθαρτῶν καὶ μηδαιμινῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου τούτου; Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται διὰ πάσης νοήσεως ἀληθοῦς, διὰ παντὸς ἔργου καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται καὶ δι' αὐτῆς τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως ὅτε παραβαίνομεν τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ νόμον. Ὁ ἔλεγχος, ὁ δηγμὸς τῆς συνειδήσεως, ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη τιμωρία ἣν ὑπομένομεν ἀναποφεύκτως καὶ ὅταν ἐπιτύχωμεν ν' ἀποφύγωμεν τῶν ἀνθρωπίνων νόμων τὰς ποινάς, δὲν εἶναι καὶ αὕτη συναίσθησις καὶ φόβος τῆς θείας δικαιοσύνης; καὶ τὸ ἀνάπαλιν, ἡ γλυκυτάτη ἐκείνη εὐαρέσκεια τῆς συνειδήσεως ἢ παρακολουθοῦσα καὶ βραβεύουσα τὰς ἠθικὰς πράξεις δι' οὐρανίας γαλήνης καὶ θείας τῶντι ἡδονῆς, ἣτις εἶναι ἡ μόνη ἀληθῆς καὶ ἀναφαίρετος εὐδαιμονία καὶ οἶονεὶ πρόγευσις τελείας καὶ ἀτελευτήτου μακαριότητος, δὲν μαρτυρεῖ καὶ αὕτη τὴν θείαν δικαιοσύνην;

Ἴδου λοιπὸν ὅτι οὐ μόνον ἡ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ προσόντα αὐτοῦ ἀποδεικνύονται, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ἐκ πάσης ἀνθρωπίνης νοήσεως καὶ πράξεως καὶ ὑπὸ τῶν σκεπτικωτέρων πνευμάτων καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων οἵτινες λέγουσιν ὅτι δὲν πιστεύουσιν εἰς αὐτόν, διότι πραγματικῶς ἄθεος, ὅλως ἄθεος δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ ὅλως ἄλογος.— Ἄλλ' εἶναι καιρὸς νὰ διακόψω ἐπὶ μικρὸν τὴν σειρὰν τῶν ἀποδειξεῶν μου, καὶ νὰ σε ἀφήσω νὰ σκεφθῆς περὶ ὧν διέλαβον ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιστολῇ ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ. Περὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ θέλω σοὶ γράψαι ἐν τῇ ἐπομένῃ.

ΣΤ'

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Πόσον εἶναι μέγα τὸ προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις μόνος ἐξ ὅλων τῶν ὄντων τῆς δημιουργίας ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς φύσεως, καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν ἀμφιβάλλεις πλέον, φίλτατέ μοι, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι ἀκατόρθωτος, ἂν δὲ καὶ ἀπείρως ἀπέχει τῆς τελειότητος τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, εἶναι ἐπαρκῆς εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς διανοίας καὶ

εἰς τὴν ἔφεσιν τῆς καρδίας. "Ὅσα ὑπολείπονται νά σοι ἐκθέσω περὶ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, τουτέστι, περὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς προνοίας αὐτοῦ, δὲν θὰ εἶναι ἢ λογικὰ πορίσματα τῶν προεκτεθέντων.

Τί ἕτερον δύναται νὰ εἶναι ἢ ποίησις τοῦ κόσμου ἢ δῶρον καὶ τρόπον τινὰ ἐκχείλισμα τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἀγαθότητος; Ὁν πανάγαθον οὔτε ποιεῖ οὔτε συλλαμβάνει τὸ κακόν. Ἄλλὰ τὸ ἀγαθὸν ὅπερ ποιεῖ δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ πεπερασμένον, διότι δύο ἄπειρα εἶναι ἀντίφασις. Αἱ δύο αὗται ἀλήθειαι, αἵτινες λογικῶς ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀπείρου φύσεως τοῦ Θεοῦ, μᾶς παρέχουσιν, ὡς θέλεις ἰδεῖν, τὴν λύσιν ὅλων τῶν προβλημάτων ὅσα ἀναφύονται ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου καὶ ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι τὸ τῆς δημιουργίας. Καὶ ἐπεθύμουν νά σοι ἀποδείξω ὅτι κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι ζήτημα, ἀλλὰ μόνον κατὰ τινὰς τῶν φιλοσόφων. Τῶντι εὐρέθησαν φιλόσοφοι, καὶ ἐκ τῶν πρώτων, οἵτινες ἢ ἐθεώρησαν τὴν ὕλην ὡς αἰώνιον, καὶ τὸν Θεὸν μόνον ὡς διακοσμητὴν αὐτῆς, καὶ τοῦτο σημαίνει παρ' αὐτοῖς ἢ λέξις δημιουργός, ἢ ἐθεώρησαν τὸν

κόσμον ὡς αὐθύπαρκτον καὶ αἰώνιον, ἢ ἐθεώρησαν αὐτὸν ὡς ἀπόρροϊαν καὶ μορφὴν τοῦ Θεοῦ μεθ' οὗ συνταυτίζεται. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σύστημα εἶναι ὁ πανθεϊσμός, ὅστις καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἔσχεν ὑπαδούς, καὶ ἔχει ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Τὸν κόσμον θεωροῦσιν αὐθύπαρκτον καὶ αἰώνιον ἐν γένει οἱ ὕλισται καὶ οἱ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θιασῶται, καὶ τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διατύπωσιν αὐτῆς ἐπρέσβευον οἱ ἀρχαῖοι, καὶ οἱ δύο ἡγεμόνες τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Πόσον εἶναι ἀνώτεροι πάντων τούτων οἱ πιστεύοντες ὅτι ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν! Οὔτε ἐζήτησας παρ' ἐμοῦ, οὔτε ἐπεχείρησα νὰ σε διδάξω τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ σοι ἀναφέρω ἐνίοτε καὶ νὰ μὴ ἀνασκευάσω τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα ἅτινα ἀντιμάχονται πρὸς τὰς ἀληθείας ὅσας προσπαθῶ νὰ σοι μεταδώσω, ὅπως καὶ ἐμπεδώσω αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμά σου καὶ ἐν ταυτῷ σε προασφαλίσω κατὰ τῆς δηλητηρίου ἐπιρροῆς ψευδῶν διδασκαλιῶν, αἵτινες, εἴτε διὰ τοῦ κύρους μεγάλων ὀνομάτων εἴτε διὰ τῆς φαινομένης αὐτῶν λογικότητος, δύνανται ν' ἀποπλανήσωσι τὴν νεανικὴν σου διάνοιαν; * Ἡ ἀνασκευὴ αὕτη δὲν θέλει ἀποβῆ δύσκολος, διότι πρὸς

τοῦτο ἔχομεν ἤδη πρόχειρα τὰ ἐπιχειρήματα.—
 Ἡ αἰδιότης τῆς ὕλης ἀντιβαίνει πρὸς τὴν θεω-
 ρίαν τοῦ πρώτου αἰτίου, διότι μόνον τὸ πρῶτον
 αἷτιον εἶναι ἄπειρον καὶ ἐπομένως αἰδιον. Ἐὰν ἡ
 ὕλη εἶναι αἰώνιος, ἄρα αὐτὴ εἶναι πρῶτον αἷτιον,
 καὶ τότε πῶς ὑπεβλήθη εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ
 Θεοῦ; Τί εἶναι τότε αὐτὸς ὁ Θεός; Πῶς διεκό-
 σμησε τὴν ὕλην, εἰάν δὲν ἐποίησεν αὐτήν, καὶ
 εἰάν αὐτὴ εἶναι, καθὼ αἷτιον πρῶτον, ἀνεξάρτητος
 αὐτοῦ; Ἐὰν διεκόσμησεν ἀπλῶς τὴν ὕλην, καὶ
 εἰάν τοῦτο σημαίνει ἡ δημιουργία, τότε ὁ Θεός
 εἶναι μόνον ποιητῆς τῆς τάξεως καὶ οὐχὶ τῆς
 ὑπάρξεως τοῦ κόσμου, καὶ ὑπεράνω τοῦ ἐργάτου
 καὶ τῆς ὕλης ἣν ἐπεξεργάσθη, ἀναγκαζόμεθα νὰ
 ὑποθέσωμεν ἕτερον αἷτιον πρῶτον, ποιητικὸν ἀμ-
 φοτέρων. Βλέπεις, φίλε μου, εἰς πόσας ἀντιφάσεις
 περιπλεκόμεθα, ἅμα ἀπομακρυνθῶμεν τῆς καθα-
 ρᾶς καὶ γνησίας θεωρίας τοῦ λόγου. Κατ' αὐτὴν
 ὁ Θεός δὲν εἶναι μόνον διακοσμητῆς καὶ διατά-
 κτης, ἀλλὰ καὶ ποιητῆς τοῦ κόσμου, παραγαγὼν
 αὐτὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι, καὶ διακο-
 σμήσας αὐτὸν κατὰ τὸν ἄπειρον αὐτοῦ λόγον.
 Τὸν ἐν τῷ κόσμῳ λόγον δὲν ἠδύναντο νὰ παρα-
 γνωρίσωσιν ὁ δαιμόνιος νοῦς τοῦ Πλάτωνος, καὶ
 ὁ ἀνακαλύψας τοὺς νόμους τῆς λογικῆς Ἀριστο-

τέλης, ἀλλ' ὅσω καὶ ἂν φαίνεται ἀπίστευτον, δὲν ἀνυψώθησαν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ποιητοῦ τοῦ παντός. Τοῦτο σοὶ ἀποδεικνύει πόσω καὶ οἱ ἐξοχώτεροι νόες δύνανται ν' ἀπατηθῶσιν ὡς πρὸς τὰ σπουδαιότερα ζητήματα, καὶ πόσω τοὺς διαφεύγουσιν ἐνίοτε καὶ αὐταὶ αἱ ἐναργέστεραι ἀλήθειαι. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τῆς ἐν ἡμῖν πνευματικῆς ἐνότητος καὶ ἐλευθερίας, τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ δὲν ἀρνεῖται ὁ κοινὸς ἄνθρωπος, ἅμα εἶναι ἔλλογος, ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἠρνήθησαν οἱ φιλόσοφοι. — Παρομοίως, τὸ αὐθύπαρκτον καὶ αἰώνιον τοῦ κόσμου πρεσβεύουσι καὶ σήμερον τινὲς τῶν φιλοσόφων, χωρὶς νὰ νοήσωσιν ὅτι αὐθύπαρκτον εἶναι μόνον τὸ ἄπειρον, καὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι σύνολον πεπερασμένων ὄντων, πεπερασμένων αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἅτινα προὑποθέτουσι κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ἀνώτερον αἶτιον, κυρίως αἶτιον, παραγωγὸν καὶ συγκρατοῦν αὐτὰ ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτῶν, οὗ ἄνευ οὔτε κἂν νοεῖται ἡ ὑπαρξίς των. Ἐθροισμα πεπερασμένων, ὅσω καὶ ἂν ἐξογκωθῆ διὰ τῆς φαντασίας, οὐδέποτε ἐξισοῦται πρὸς τὸ ἄπειρον. Ἀλλὰ προσέτι αὐτῇ ἡ πρόοδος τοῦ κόσμου ἀποδεικνύει ὅτι ἔλαβεν ἀρχὴν καὶ τείνει πρὸς τι τέλος. Τὴν πρόοδον τοῦ κόσμου, τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἀποδεικνύουσιν αἱ φυ-

σικαὶ ἐπιστῆμαι, καὶ αὐτοὶ οἱ πιστεύοντες μόνον εἰς τὴν ὕλην καὶ τὴν ἀνάγκην ὁμολογοῦσιν αὐτήν. Εἶναι λ. χ. τετριμμένη ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ὅτι ὁ ἡμέτερος πλανήτης δὲν ἦτο πάντοτε οἷος εἶναι σήμερον. Ἀπὸ τῆς νεφροειδοῦς καταστάσεως ἐν ᾗ εὕρισκετο κατ' ἀρχάς, μετέβη διὰ πολλῶν διαδοχικῶν μεταμορφώσεων εἰς ἄλλας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τελειότερας, περιεβλήθη διάφορα στρώματα διατηροῦντα εἰσέτι ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτῶν τὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας των, ἣν μελετᾷ καὶ ἐξακριβώνει καθ' ἐκάστην ἡ γεωλογία καὶ ἡ φυσικὴ ἱστορία. Ἀνέβησαν ὄρη καὶ κατέβησαν πεδία, θάλασσαι ἐκυμάτισαν ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἡ θερμοκρασία αὐτῆς πολλάκις ἠλλοιώθη μέχρις οὗ ἀνεβλάστησαν φυτὰ καὶ δένδρα ὑπερμεγέθη, καὶ δάση ἐκάησαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς γαιάνθρακας ζωογονοῦντας σήμερον τὴν ἀνθρωπίνην βιομηχανίαν, καὶ κτήνη πελώρια διέτρεχον ἐκεῖνας τὰς ἐρήμους, καὶ ἐπὶ τέλους ἐσχηματίσθη ἡ παροῦσα ἐπιφάνεια τῆς γῆς, καὶ ἀνεφάνη ἐπ' αὐτῆς ἡ φυτικὴ καὶ ἔμφυχος ζωὴ, ἥς καὶ ἡμεῖς μεταλαμβάνομεν. Πάντα ταῦτα σ' ἐδίδαξαν βεβαίως τὰ στοιχειώδη μαθήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἅτινα παρεδόθης. Ἄλλ' ἐρωτῶ σε, ἡ προοδευτικὴ αὕτη ἀνάπτυξις καὶ

τελειοποιήσις τοῦ παγκοσμίου συστήματος ἔλαβεν ἢ δὲν ἔλαβεν ἀρχήν; Ἐὰν ἀναπλεύσης τὸν ῥοῦν τῶν αἰώνων, καὶ ὀπισθοδρομήσης ἀπὸ τινος καταστάσεως εἰς ἄλλην ἀτελεστέραν, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν εἰς ἄλλην, δὲν φθάνεις ἐξ ἀνάγκης εἰς τινα πρώτην καὶ ἀτελεστάτην οὐδὲν ἕτερον ἔχουσαν πρὸ αὐτῆς ἢ τὸ αἴτιον ὅπερ τὴν παρήγαγε, καθὼς ἀπὸ μείζονος ἀριθμοῦ εἰς πάντοτε μικροτέρους προβαίνων φθάνεις εἰς τὴν μονάδα οὐδὲν ἔχουσαν πρὸ αὐτῆς ἢ τὸν θέσαντα αὐτὴν ὡς ἀρχὴν τῆς ἀριθμητικῆς προόδου; Ναι, φίλε μου, ἡ πρόοδος τοῦ κόσμου εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας αὐτοῦ. Τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν δὲν νοοῦσι τινὲς τῶν φιλοσόφων, καὶ στηρίζονται εἰς τὸ ἀξίωμα, οὐδὲν ἐξ οὐδενός, ἵνα ὑποθέσωσι τὸν κόσμον αἰώνιον. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι αὐθαίρετος, διότι οὐδὲν τὴν δικαιολογεῖ, καὶ τὸ οὐδὲν ἐξ οὐδενός ὀρθῶς νοούμενον ἀπαιτεῖ ἐξ ἐναντίας αἴτιον πρῶτον· ἡ δὲ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία εἶναι δόγμα σαφέστατον λογικῶς ἀπορρέον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ αἰτίου, ὡς μετ' οὐ πολὺ θέλω σοὶ ἀποδείξει. Ἄλλὰ πρῶτον ὀφείλω νὰ σοὶ εἶπω ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς τρίτης φιλοσοφικῆς πλάνης τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πανθεισμοῦ. — Ἡ πλάνη αὕτη εἶναι